

BABITS FOGARASI ÉVEI II.

A gimnáziumi Értesítők mint hivatalos krónikák. Költőnk neve az első tanévben mindenütt *Babics* alakban szerepel. Ilyen névalakkal foglal helyet az 1908—9. tanévi Értesítőben; így áll a neve „Stilisztika és retorika a gimnáziumban” c. programértekezése végén is. A második tanévtől (1909—10) kezdve azonban már általános a *Babits* névalak.

Az 1908—9. tanévi Értesítőből a következőket tudjuk meg:

A VKM 78.915—1908. sz. rendelettel *Babics Mihály* szegedi m. kir. állami főreáliskolai h. tanárt intézetünkhez r. tanárrá nevezte ki. Éspedig Zalai János dr. latin—görög szakos tanár helyére, akit saját kérelmére a debreceni áll. főreáliskolához helyeztek át.

A tanári névsorban: *Babics Mihály*, a magyar és latin nyelv és irodalom okl. végl. r. tanára. Szolgálati éveinek száma 4.

„A tanárok társadalmi és irodalmi működése” c. fejezetben: *Babics Mihály* előadást tartott a Szabad Liceumban, mely előadása a helybeli lapban is megjelent. Előadott még a honvéd altiszteknek. Tájékoztató előadással vezette be Katona Bánk bánjának ifj. színi előadását. A jelen Értesítőben „A stilisztika és retorika a gimnáziumban” címen értekezik.

„Az intézetet érdeklo fontosabb rendeletek” között: 431. igazgatósági, 1321. főigazgató-sági és 105.473. XI. 5. minisztériumi szám alatt: A VKM *Babics Mihály* r. tanár illetményeit utalványozza. (Amíg első „rendes tanári” illetménye meg nem érkezett, hazulról kapott pénzt kölcsön. Egy 1908. szept. 28-i pénzesutalványon üzeni az édesanyja Szekszárdról: „Itt küldök 30 frtot, kérlek sürgesd meg a pénzed, hogy mielőbb megkaphassuk...”)

Az 1909—10. tanévi Értesítő adatai:

„A tanárok társadalmi és irodalmi működése” c. fejezetben: *Babits Mihály*: Számos cikket írt a helybeli és fővárosi lapokba. Előadást tartott a Fogarasi Magyar Dalegylet hangversenyén a kuruc-korról.

Beszámoló a Szabad Liceumról: „Ez évi szabadliceumi előadásaink iránt közönségünk fokozott érdeklődést tanúsított, amire kétségkívül nem csekély befolyással volt új intézeti helyiségünk, mely az előadásokhoz megkívánt külső és belső feltételeknek teljes mértékben megfelel. Legkitartóbb vendégeink természetesen ez alkalommal is a hölgyek voltak, emellett több előadáson igen szép számmal jelent meg általában is kis városunk intelligens társadalma. Intézetünk tanulóira és a helybeli polgári leányiskola növendékeire is hozzáférhetővé kívánván tenni az előadások hallgatását, az előadó tanárok számukra külön ifjúsági előadást tartottak. Előadásaink most immár harmadik évi sorozata 1910. jan.—márc. havában a következő sorrendben folyt le: I. jan. 15. *Babits Mihály* tanár: A filozófia főbb problémái napjainkig...”

Ismeretterjesztő előadások a honvédtiszteknek: „A tanártestület tagjai az előző évek gyakorlatához képest ezidén is tartottak ismeretterjesztő előadásokat a honvédtisztek számára dec.—febr. hónapokban, minden hét szombatján du. 4—5-ig. Előadtak: Albert János A katona-költőkről, *Babits Mihály* A vitézi költészetéről..., Krebsz Ernő A nyelv életéről, László Béla dr. A római hadszervezetéről...” stb.

Tanulmányos előadások, szórakozások c. beszámolóban: „Ez iskolai évben is két ifjúsági színelőadáson vettek részt tanítványaink, melyeket Fehér Károly városunkban időző színtársulata rendezett. Színrekerült nov. 28-án Szigligeti E. Liliomfi boházata, melyhez a bevezető előadást Krebsz Ernő tanár tartotta, és dec. 19-én Földes Imre három felvonásos drámája, A császár katonái, amelyet ismertetővel *Babits Mihály* tanár látott el...”

A *Mikszáth Kálmán Önképzőkör* működéséről szóló referátum azt a meglepő újságot közli, hogy a fiatal Babits Fogarason mecénásként is szerepelt! A hét pályadíj egyikét, húsz koronás díjat, ő tüzte ki (egyedül az egész tanári karból!) a következő feladatra: Műfordítás latinból vagy görögből (az iskolában nem olvasott rész). A kör Babits pályadíját megosztotta egy VIII. és egy VII. oszt. diák nyertes munkája között.

Az 1910—11. tanévi Értesítő adatai :

„A tanárok társadalmi és irodalmi működése” c. fejezetben : *Babits Mihály* : Számos cikket, kritikát írt a helybeli és fővárosi lapokba, folyóiratokba. Előadást tartott a Gyermekekvédelmi Liga matinéján.

A Mikszáth Kálmán Önképzőkör „ajándékul” kapta a Renaissance és Jövő c. folyóiratokat Babits Mihály tanár úrtól. . .”

Beszámoló a Szabad Liceumról : „A szabad liceumi előadások iránti érdeklődés közönségünk részéről a lefolyt ciklusban érte el a tetőpontot, amennyiben 140—150-re ment a hallgatók száma. . . A sorozatban a 3. előadás : 1910. nov. 19-én : *Babits Mihály* tanár : A modern impresszionizmus c. előadása.

Ismeretterjesztő előadások a hónapdaltiszteletnek : (dec.—febr. hónapokban, minden hét szombatján du. 4—5 óráig) : Előadtak : . . . 6. (sz. előadás) : *Babits Mihály* tanár : Petőfi-ről.

Téli műsoros estély a gimnáziumban : 1911. febr. 23-án. A műsor 6. száma : Der Fischer. Írta Goethe. Ford. *Babits Mihály*. Dallamát írta Hauptmann. Szoprán szóló, zongora- és hegedűkísérettel, éneklei Stan Virgil V. o. t.

Az intézetet érdeklő fontosabb rendeletek lajstromában : 216. igazgatói, 659. főigazgatói és 38.231. V. 9. miniszteri sz. alatt : A VKM Krebsz E., Szentirmai I. dr., *Babits M.*, Albert J., Papp I., Vodráska V., Bausz Gy. tanároknak és Lesmann H. dr. isk. orvos és egészségtanárnak az 1910—11. isk. évben tartott ismeretterjesztő előadásokért 20—20 Kor. jutalomdíjat utalványoz. (Ennyi volt egy-egy szabadliceumi előadás tiszteletdíja.)

Az 1910—11. tanév volt Babits fogarasi működésének utolsó esztendeje. Távozásáról az 1911—12. tanévi Értesítő mindössze ezt a szűkszavú hivatalos közlést tartalmazza :

„. . . Ugyancsak saját kérelmére áthelyezte a VKM. 1911. évi VII. 27-én 94.074. sz. rendeletével *Babits Mihály* r. tanárt az újpesti állami főgimnáziumhoz.”

Helyére — az egyik osztály párhuzamosítása folytán — egyszerre két fiatal tanárt küldtek : Verébi Antal és Kovács Béla magyar—latin szakos h. tanárokat.

Babits osztályát, az 1911—12. tanévi nyolcadikosokat, Krebsz Ernő vitte tovább.

A tanári kar. Ideiktatom — a nyomtatott Értesítők alapján — a tanári kar névsorát. Nem lesz fölösleges megismerni a testületet, melynek körében költőnk három éven át működött. A névsor az esetleges további kutatást is elősegítheti.

Babits fogarasi tárgyú írásaiban, főleg említett két regényében, minduntalan tanártársai és diákjai közé viszi az olvasót. Az Értesítők adatai nyomán az érdeklődő talán könnyebben tájékozódhat ama rejtett vagy alig leplezett célzások és utalások labirintusában, hová Babits mesészállai vezetik. Az 1908—9. tanév végén számított szolgálati évek feltüntetésével a tanártársak korát kívánom jelezni, s ezzel bizonyos mértékben költőnkhez való viszonyukat is megvilágítani. (A hivatalos adatokhoz a magam részéről csak egy-két kiegészítő jegyzetet csatolok, zárójelek között.)

Igazgató : *Major Károly dr.*, magyar—latin szakos. Szolg. éveinek száma 23. (Doktori disszertációja az aespousi mese magyar fejlődését tekinti át. Egyéb irodalmi tevékenységet alig fejtett ki. Teljesen az intézet adminisztrációjának élt. A tárgyalt évek folyamán csupán filozófiai propedeutikát adott elő, heti három órában, a nyolcadikosok számára. 1907—14-ig működött Fogarason, azután a zombori főgimn. igazgatója lett. Távozásakor az Értesítő „nagy körültekintését, buzgolkodását és kötelességteljesítését” emelte ki. Meghalt 1937. szept. Miskolcon. Ld. II. 1937. 192. l.)

Tanárok : *Albert János* magyar—latin szakos, szolg. évei 15.

Albrich János okl. torna-énekes és zene-tanító szolg. évei 5. A Fogarasi Zenetársaság vezetője. (Meghalt Fogarason, 1936.)

Ambrózy Pál latin—görög szakos, szolg. évei 4. (Ld. az alábbi fejezetben is!)

Bausz Gyula mennyiségtan—fizika szakos, szolg. évei 7. (Az 1909—10. tanévtől működött Fogarason. Meghalt 1911. dec.)

Borbély Gyula magyar—latin szakos, szolg. évei 2. (1911 márciusától az elhunyt László Béla utóda.)

Fridrich András német—latin szakos, szolg. évei 4. (Ld. az alábbi fejezetben is!)

Görög Zoltán mennyiségtan—természettan szakos, szolg. ideje akkor mindössze fél-esztendő volt. Csak 1908—9-ben működött Fogarason.

Halmy Gyula magyar—latin szakos, szolg. évei 16. A „Fogaras és Vidéke” szerkesztője, számos fővárosi és vidéki lap munkatársa. Az Irodalomtörténeti Közleményekben és az Akadémiai Értesítőben írói levelezéseket publikált. Fogarasi lapjában sokszor s mindig nagy elismeréssel foglalkozott költőnkkel. Az 1912—13. tanév végén távozott Fogarásról, a nagykállói főgimnáziumba. Személyéről és szerepéről később is szó lesz.)

Kaufmann György dr. mennyiségtan—természettan szakos, szolg. évei 8. Csak félévig működött együtt Babitscsal. 1909. febr. 1-én a nagyszabenyi áll. főgimnáziumhoz helyezték

át. (Később fogarasi, majd nagyszebeni gimn. igazg., az 1920-as években szegedi tanker. főigazgató. Meghalt 1946-ban Budapesten.)

Krebsz Ernő magyar—német szakos, szolg. évei 11. Az önképzőkör vezetőtanára. (Babits levelestárában fennmaradt két levele: egy Fogarásról 1918-ból, egy Kaposvárról 1935-ből.)

László Béla dr. latin—görög szakos, szolg. ideje másfél év. (1911. jan. 16-án öngyilkosság következtében elhunyt. Ld. az alábbi fejezetben is!)

Málnásy Károly latin—görög szakos, szolg. évei 5. (Babitscsal jóformán alig ismerhették egymást, mert már 1908 novemberében a nagyenyedi kollégiumba hívták meg.)

Nádasdi Dániel mennyiségtan—fizika szakos, szolg. ideje egy év. Az Eötvös-kollégium neveltje. Az első világháborúban 1915-ben elesett.

Papp István mennyiségtan—természettan szakos, szolg. évei 3. (Fogarás szülöttje volt, katonai szolg. közben halt meg 1917-ben.)

Papp János latin—görög szakos, szolg. évei 4. (Málnásy Károly utóda.)

Reider Béla okl. rajztanár, szolg. évei 12.

Szentirmai Imre dr. latin—tört. szakos, szolg. évei 2. 1910. febr.-tól 1913-ig működött Fogarason. (Kiterjedt, főleg szociológiai irányú irodalmi munkásságot fejtett ki.)

Tas Kálmán természetrajz—földrajz szakos, szolg. ideje egy év.

Vodrácska Vencel történelem—földrajz szakos, szolg. évei 12. (Történelmi tárgyú cikkei és tanulmányai a nyomt. Értesítőben és a helyi lapban. — Babits levelestárában egy Dombóvárról, 1934-ben írt levele „Licskó, alias V. V.” aláírással. Ebben többek között: „... Felidézem az egykori Lenkert-utcai lakásodban eltöltött kedves Mihálynapokat. Eszembe jut a „vinum szekszárdinum”-nak keresztelt jó vörös bor amelyet vígan fogyasztottunk és koccintgattunk el édes jó Anyád és a Te egészségedre... Hát a „Mexikó”-i kedves esték, amikor nem egyszer évelődünk az Iris koszorújából vett fogarasi *Vásár-* és a *Fekete ország*-ból kikapott sok feketével, jutnak-e eszedbe? ... Milyen hangos volt néha a „Mexikó”-i csárda! A deklamációk csak úgy harsogtak a fiatalos hévtől...” stb.)

Baráti kör. Ismerkedjünk meg közelebről azokkal a tanártársaival, akik Fogarason legszűkebb baráti körét alkották. Hárman voltak. Mindhárom klasszika-filológusok, mindhárom nőtlen fiatalemberek: kettős ok, amely egymáshoz közel hozta őket.

Legelőször *Ambrózy Pállal* barátkozott össze. Erről költőnk fennmaradt levelezésének egyik darabja tájékoztat. Babits 1908 szeptemberében Fogarásra érkezve, kesergő levelet írt szegedi barátjának, Kún Józsefnek. Levelét nem ismerjük, csak a rákövetkező választ:

„Kedves Miskám, — írja Kún József 1908. szeptember 14-én és folytatólag 17-én — szíves soraidnak igen megörültem, verseidnek még inkább. Igaz, hogy soraidból nem sok öröm csengett ki, Fogarast írtad le, de hát te írtad le. Bizony-bizony baj, ha az ember Fogarason kénytelen élni, de az olyan befelé élő ember, mint te, kifog környezetén. A magány és az a nagy siker, melyet A Holnap-ban megjelent verseiddel arattál, biztosan fokozott munkára sarkallnak...” Majd így folytatja: „Örülök, hogy mindjárt magadhoz illő baráttra találtál; a levedelben említett A. Pálra gondolok. Add át neki ismeretlenül is tiszteletemet és mondd meg neki, hogy vigyázzon reád, nehogy szegedi módra, reggelig írjál-olvassál, otthon. Egy kevés sport neked igen jót tenne: arra fogjon...” — Ez az A. Pál, kivel Babits mindjárt az első napokban barátságot kötött, s kinek barátságát oly értékesnek tartotta, hogy azt sietve és örömmel újságolta szegedi tanártársának: ez az A. Pál nem más, mint Ambrózy Pál, latin—görög szakos tanár, e visszaemlékezéseim egyik legfőbb adatszolgáltatója.

Ambrózy Pál már 1905 óta működött Fogarason. Ott is maradt az első világháború végéig, egyfolytában. 1908-ig a német—latin szakos Fridrich Andrásal, attól fogva Babitscsal együtt voltak elválhatatlan társak. A helyi köztudatban is úgy élt barátságuk emléke, hogy a vöröshajú, cykkes Ambrózy, a tömzsi, pufók Fridrich és a merev, papos Babits folyton együtt sétált és szenvedélyesen vitakozott...

Ambrózy Pál szóbeli közlése szerint: igen vidám napokat töltöttek ők együtt „Tomiban, Miskával”. A névnapokat és születésnapokat sorjában megünnepezték, s ezek a baráti ünnepek semmivel sem voltak kevésbé vidámak, mint amilyenek a fiatalemberek mulatozásai lenni szoktak... Ha „Miska” (egyes tanártársai „Misel”-nek szólították) csomagot kapott hazulról, főleg sonkával és kolbásszal bélelve, azt mindig együtt fogyasztották el. Volt egy kis családi hordója, amely állandóan utazgatott Szekszárd és Fogarás között, szállítva „Tomi”-ba a szekszárdi kadarkát.

Egyébként Fogarason csöndesen telt az idő. Naponta együtt étkeztek a Mexikó-ban. Ez volt a város legjobb vendéglője, szép kerthelyiséggel. Ott az udvaron, a „születliben” volt a törzsasztaluk...

S most végre föl kell lebbentenem a fátylat, mely *A gótyakalijában* Ambrózy Pál sok-sok szeretettel megrajzolt arcképét fedi. Annál is inkább, mert amikor egyszer, Babitsról

beszélgetve, az ő irodalmi képmása felől kérdezősködtem, szelíd mosollyal csak ennyit felelt: — Tán engem is *említ* valahol...

Babits nemcsak hogy *említi*, de az egész regénynek legművészeibb s legemberibb alakját éppen Ambrózy Párról mintázza! Nem kell egyebet tennünk, mint idéznünk *A gólyakútja* „Darvas Pál”-ról szóló részleteit, hogy életszerű közvetlenséggel álljon előttünk Babits legbizalmasabb fogarasi barátjának egyénisége. (Közbevetőleg utalok arra, hogy a regény vonatkozó fejezeteiben Babits diákként szerepelteti hőseit, Tábori Elemért. „Darvas Pál”-t tehát a regényben nem tanár-társaként, hanem mestereként mutatja be!)

»...Görög óra után odamentem Darvas tanár úrhoz, akiről tudtam, hogy nagy könyvtára van.

...Darvashoz nagy büszkeséggel és örömmel mentem. A diákok közül senki sem volt még a lakásán és általában nehéz volt hozzá közel jutni. Magányos ember volt és a végtetekig szótalán.

— Pali nyolc nyelven hallgat — szokták róla mondani.

Valóban mindenféle nyelven értett és mindenhez értett; de ezt mindig csak véletlenül lehetett róla megtudni. Az iskolában szorosan a tárgyhoz tartotta magát, nem tett kitéréseket, nem figyelt a kelletlen tudását, mint a tanárok szokták. Általában valami csodálatosan hiányzott belőle a közlés vágya. Egyike volt a legműveltebb embereknek, de tudtommal soha egy szót sem írt, ebben az országban, ahol aki már két könyvet olvasott, jogosítva hiszi magát egy harmadikat csinálni.

Végtelen nyugalom és flegma jellemezte az iskolában is. Feltette a kérdést és várt, akár percekig. Azáltal nagy nyomasztó csendek voltak. Néha úgy látszott, hogy ő az az ember, akinek nincs köze senkihez. Sem rokonairól, sem barátairól nem tudott senki semmit (pedig a diákok tanáraiknak minden dolgát szeretik kikutatni). Mindig egyedül sétált. Csak a kis gyermekeket szerette; azokkal szívesen tréfálgatott; de velünk, nagyokkal, rendszeren hideg volt és visszautasító, anélkül, hogy goromba vagy csak udvariatlan is lett volna.

Nekem mindenképp nagyon imponált. Azt szerettem képzelni, hogy titokban valami nagy művön dolgozik, amivel majd egyszer csak meglepi a világot. Ez azonban, mint később megtudtam, nem volt igaz.

...Darvas felelni kezdett kérdéseimre és nemsokára észrevettem rajta, milyen élvezetet okoz neki ezekről a dolgokról velem beszélni... Én voltam az, aki feloldottam esztendő, makacs hallgatását. Én voltam az első, aki kérdeztem őt, azokról a dolgokról, amik szellemét foglalkoztatták: eddig senkivel sem beszélt, egyszerűen azért, mert nem kérdezték... Azt hiszem, ez a velem való megbarátkozás évek óta a legnagyobb esemény volt lelki életében. Más ember lett egyszerűen. Beszélt. Miután látta, hogy a téma engem módfelett érdekel, kiöntötte egész gazdag tudását...

Darvasnak semmi érzéke sem volt a költészet iránt. Mindazáltal kevés embert ismertem, aki oly járatos lett volna a nagy költők műveiben, mint ő...»

Ebbe az arcképbe, kivált a regény teljesebb ábrázolásában, itt-ott magának a költőnek vonásai is belezászanak. Jele, hogy legsajátosabb lényét ezzel a rokon-természettel társítva, helyenként még vonásait is egyesítve kívánta megörökíteni...

Az első világháború után Ambrózy Pál Budapestre költözött, s itt működött a Markó utcai gimnáziumban. Babitscsal mindaddig, míg ez legényéletét föl nem adta, híven ápolták a régi barátságot. Az 1940-es évek elején nyugalomba vonult.

Most, hogy ezek a régi följegyzéseim napvilágot látnak, ismét föl akartam keresni Váci utcai lakásán. Már nem találtam életben! Három éve meghalt. 1881. március 6-án született Komáromban, s 1953. december 31-én halt meg Budapesten.

Legalább ennyit tudjunk róla, aki a fiatal Babits fogarasi éveinek meghitt osztályosa volt...

*

Említettem, hogy Babits — fogarasi tanársága idején — két külföldi utat tett. 1909 nyarán Ambrózy Pállal Oroszországban járt, egészen Nápolyig; 1910 nyarán pedig Fridrich Andrással utazgatott Olasz- és Franciaországban.

Ambrózyval már Fogarason megbeszélték az itáliai út tervét. Ezért kirándulásuknak nincs is emléke Babits levelestárában. Ellenben Fridrich András az 1909—10. tanév végén előbb hazatázott Temes megyébe, éppúgy, mint Babits Szekszárdra, s a Pestről való indulás programjában levelezés útján állapodtak meg.

Fridrich Andrástól kilenc levelet s lapot találunk a Babits-hagyatékban.*

* Bella Györgynek köszönöm, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Babits-hagyaték több fogarasi vonatkozású iratára felhívta figyelmemet.

Az első két levél a külföldi út előkészületeiről tájékoztat. „Kedves Misel! Szerencsésen hazaérkeztem” — írja Fridrich első levelében, a temesmegyei Varas községből, 1910. július 4-én. „Az elutazás napjaul jövő csütörtököt, vagyis 14-ét ajánlom, mégpedig olyformán, hogy reggel elutazunk Pestről és este Fiumében mindjárt hajóra szállunk Velencébe, feltéve, hogy ezen útirány mellett maradunk. Az út, mint azt a menetrend kapcsán kikalkuláltam, Párizsra 10, Münchenre 5 napot számítva, minimum 30 napot tesz ki. . . Tehát 14-én utazzunk! Mégpedig következőleg gondolnám: 13-án, szerda d. után 1 óra 25 perckor érkezem a nyugati pályaudvaron. Ha akarod, megvársz a p. u.-on, vagy pedig a Newyork-kávéházban. Háromig még tanácskozunk, aztán a menetjegyirodába megyünk és megváltjuk a jegyet. Éjjel Pesten alszunk, másnap reggel pedig indulunk. Vagy utazhatunk mindjárt este és másnap Fiumében időznénk. Elolvastam Münchent a Baedekerből. Egy ügyes kirándulást rendezünk majd a környékére. Vajjon S. Remo-t és Monaco-t ne nézzük meg? Nizzá-tól Marseille-ig ne menjünk esetleg hajón? . . .”

A második levelet ugyancsak Varjasról, július 8-án küldte Szekszárdra. Közben már megkapta Babits választát. Az indulás napját július 13-ra tették. Fridrich július 12-én este érkezik Pestre; Babits várja a Nyugati-pályaudvaron. Nem Fiume, hanem Bécs felé mennek. Harmadik útítársnak közös fogarasi barátjuk: Kontesveller Károly gyógyszerész csatlakozik hozzájuk. Fridrich jól ismerve költő-barátja szórakozottságát, leveleiben atyáskodva inti előbb arra, hogy: „El ne feledd pesti címedet megírni!”, majd pedig arra, hogy a vonat érkezésekor „nehogy az indulási oldalon várj!”

Az 1909. és 1910. évi két szép utazás élményeiről — sajnos — sem a levelezés, sem egyéb naplószerű följegyzés nem szól. De e nagyszerű élmények fölviláno képeivel Babits nem egy költeményében és regényében találkozunk. Amikor Itália és Franciaország tájait, Velence és Párizs szépségeit idézi: ezek az emlékek többé-kevésbé összefüggnek fogarasi két tanárbarátjával tett utazásával. Az utazási kedv, egy-egy nagy külföldi kirándulás terve, a lelket frissítő kalandos vágy továbbél a költőben, ez a nyugtalanság élete végéig elkíséri. . .

Fridrich András többi levele már a Babits távozása utáni évekből való. A levelek 1911 nyaratól 1915 tavaszáig jelzik baráti kapcsolatuk további útját. 1911 augusztusában a Goethe-rajongó Fridrich Weimarból, „a költőkirály műhelyéből” küldi Szekszárdra szívélyes üdvözlét, Goethe dolgozószobáját ábrázoló képeslapon. Ugyanazon év, majd ismét 1913 szeptemberében névnap i jókívánatokkal keresi fel Babitsot. Leveleiben, lapjain Ambrózy Pál üdvözléteit is tolmácsolja; a „nyolc nyelven hallgató”, írásiszonyban szenvedő Ambrózy még csak kézzjegyével sem látja el az üdvözlés sorokat! „Pál rendlekezetesebb részeit idézik költő-barátja elé: a főgimnázium épületét, a főteret, a Hahner-féle vendéglővel, a pénteki népes hetivásárokkal, majd pedig a főtér északi sorát, a költő kedvenc cukrászdájával. . . Barátilag érdeklődik az Újpesten, majd pedig a Tisztviselőtelepen tanító Babits új helyete felől. Beszámol Babits költői sikereinek hatásáról a kisvárosban; egyik legutóbb megjelent verse „többeknek furcsának” tűnt fel, „nekem ellenben igen tetszett. . . Miért írsz oly ritkán a Vasárnapi Újságba? Szerettem volna közvetlenül szemlélni a Laodameia hatását. . .” stb. Érdeklődik a költő újabb munkái felől: „A regénnyel mennyire haladtál, meglesz-e újvére?” — kérdi 1913. november 17-én. A *golyakalifa* c. készülő regényéről tehát fogarasi barátai is tudtak, és érdeklődéssel várták megjelenését. Tájékoztatja tanártársai sorsáról: ki hova került, ki melyik osztályban tanít. . . Volt igazgatójukat, Major Károlyt, áthelyezték Zomborba; Kauffmann György („Köbgyök Miska”) jött a helyébe. „Magam is reménykedve böngészem az áthelyezéseket — írja —, de eddig hiába. . .” Közléseit végül azzal a megjegyzéssel szakítja meg, hogy: „mindezt valószínűleg már a Fogarasi Hírlapból tudod. . .” Megjegyzéséből látjuk, hogy Babits még évek múlva is járatta a fogarasi lapot. „Tomi” sorsa még a vágyva vágyott fővárosból is érdekelte — egy ideig. . .

Fridrich András utolsó üzenete egy 1915. március 21-éről datált levelezőlap: „Kedves Misel! Behívtak katonának, a honvédelmi minisztériumba osztottak be. Itt vagyok már néhány hete. Rég készülök, hogy meglátogassalak, de hivatalos elfoglaltságom miatt nem igen jutottam hozzá. Ezúton proponálok tehát egy randevut a Newyork-kávéházban. . .” — Ezzel az üzenettel végeszakad meghitt barátságuk dokumentumainak. A világháború után Fridrich András visszatér szülőföldjére, a Bánátba. Azóta hír sem hallatszott felőle. . .

*

Babits fogarasi baráti körének harmadik tagja *László Béla* volt; latin—görög szakos tanár, mint Ambrózy. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte és egyideig P. Thewrewk Emilnek volt az asszisztense. Önkéntes-évet mint vártúzer Cattaróban szolgálta le; katonaszkodása nagy hatással volt tudományos munkásságára, mert attól fogva különösen az ókori

stratégia kérdéseivel foglalkozott. „Titkos írás és távjelzés az ókorban” c. dolgozata az Urániában (1910. febr.), „Az antik lövegek a legújabb kutatások megvilágításában” c. tanulmánya pedig az Egyetemes Philologiai Közönyben jelent meg (1910). Több ismertetést írt az EPHK-be, s a fogarasi szabadliceumi előadásokon is tevékenyen részt vett. Babitscal együtt került Fogarasra. 1908 őszén. Költőnknl egy évvel fiatalabb volt (1884-ben született Aszódon), s mint helyettes tanár működött.

László Bélának fennmaradt egy fogarasi levele, amelyben szó van a gimnázium életéről is. A levelet 1909. január 22-én írta egy barátjának, Borzsák József kisújszállási főgimn. tanárnak. Borzsák István, az Orsz. Széchényi Könyvtár nyug. könyvtárosa, a címzett öccse, szíves volt e levelet felhasználásra rendelkezésemre bocsátani. Idézem a levél idevágó részleteit:

„Az idő nálunk elég mozgalmasan telik. Benne vagyunk a farsangban, az ördög vigye el, majd minden hétre esik valami multság, amire hivatalból el kell mennem szegény zsebem nagy fájdalmára. Egy csomó igen kedves lányt ismertem meg, akiknek jól esik udvarolgatni a jégen különösen, amelyet igen sűrűn frequentálok. (Valóságos jégsakál lettem.) Újra vissza kezd térni régi jó lánybarát-kedvem: szinte úgy érzem, mintha hosszú dermedtségből éledtem volna fel. Persze szerelemtől és hasonló bolondságokról szó sincs, de ne is legyen.

Az iskolában is adódnak elő szenzációk. Babits, a dekadens költő, addig gyakorolta velem az összeveszéseket, hogy mintegy próbát teendő ebbeli készségéről, szörnyen összeement — az igazgatóval. Babitsnak volt igaza, csak az a hiba, hogy az ügyet már természeténél fogva a módszeres konferencián kellett volna elintézni.

Az igazgatónak az a hülye passziója támadt, hogy a vakációban átnézte az összes dolgozatokat és nem elégedett meg a láttamozással, hanem, mert mi piros tintával javítunk, ő kék ceruzával belekorrigált a füzetekbe. Kétség nem férhet hozzá, hogy ez antipaedagogus eljárás. Én is kaptam négy aláhúzást és három vesszőt, de én még istenesen jártam: a többieké csakúgy hemzseg a kékségtől. Persze hibákat is csinált, pl. unum iter — alterum iter-ben az unumot — nem látva tovább az orránál — aláhúzta (Ambrózy); az ökrök búsan állnak az őrös vályúknál — a búsan alá van húzva, mert az ökrökről nem lehet mondani (Babits; vö. Petőfi egy-egy bús tinó el-elbődül. . .) Tetézte mindezt az, hogy Babitsnak és Krebsznek még a saját írását is megkékeruzázva korrigálta a füzetben. Ezen veszték össze — de csúnyán; én véletlenül szem — és fültanúja voltam az egésznek. Most a tanári kar a módszeresen ki akarja mondani határozottan, hogy az igazgató eljárását paedagogiaellenesnek tartja és a rendtartás 32. pontja értelmében helyteleníti. . .”

1911 januárjában László Béla öngyilkos lett. Tragikus haláláról a Fogaras és Vidéke (1911. jan. 22. sz.) következőképpen számol be:

„Dr. László Béla meghalt. (1884—1911.) Tragikus halálest borította gyászba a múlt héten az Áll. főgimnáziumot és egész Fogaras városát. Dr. László Béla, a gimn. egyik legkitűnőbb fiatal tanára, városunk úri társaságának mindenkitől ismert, mindenkitől kedvelt tagja, a tudományos körökben már-már országszerte ismert filológus f. hó 16-án néhány napi szenvedés után elhunyt. . . egy ostroma revolverlövéstől, azon megmagyarázhatatlan balesetek egyikének következtében, amelyek szinte kételkedést keltenek bennünk a gondviselés igazságában. Elhunyt ifjan, testi és lelki erejének teljében, tele a legszebb kilátásokkal, mikor már célját: otthonába, a fővárosba jutni, hol működésének tágabb tért találhat, — éppen elérte volna. . .”

A baleset jan. 11-én, szerdán történt, este 11 és 12 óra között, az elhunyt Bethlen-utcai lakása előtt. A szerencsétlenségnek tanúi voltak Szentirmai Imre dr. és Babits Mihály főgimn. tanárok, az elhunyt barátjai, és így a sebesült azonnal orvosi ápolásban részesülhetett. A golyó a baloldalon fúródott be és az egyik vesét szétrombolta.” (Megoperálták, de hashártyalob állott be, és 16-án meghalt. Családja Budapestre szállíttatta.)

Miért tárgyalom oly részletesen László Béla életrajzát? s miért közlöm ezt a vidéki újsághírt? Azért, mert meggyőződéseim — s minden jel arra vall —, hogy Babits nagyrészt erről a barátjáról mintázta meg *A golyakalifa* hősét, illetőleg ennek öngyilkossága sugalmazta a regény hasonló megoldását.

Milyen mozzanatok támogatják ezt a kombinációt?

A tragédia Babits közvetlen jelenlétében játszódott le. Ez a rendkívüli körülmény az idegesen érzékeny költőt annyira megrendítette, hogy hatása alól évekig, évtizedekig nem tudott szabadulni. A szörnyű eseményről tüstént beszámolt édesanyjának. Sajnos, ezt a levelet nem ismerjük, pedig fogarasi éveinek egyik legfontosabb dokumentuma volna. De ismerjük édesanyja válaszát; még abból is kiolvasható a megrázkódtatás ideg-próbája: „Édes Misi-kém! Nagyon sajnáltunk, hogy olyan szomorúság történt a szemed előtt — írja édesanyja 1911. jan. 22-én —. Elképzelem, milyen fájdalmas volt azt látni, igazán nagyon bántott engem is, hogy ép neked kellett a szemtanújának lenni, de így edződik az ember az életre, és remélem is, hogy most már ismét belejöttetek a rendes kerékvágásba. . .”

Míg a fogarasi évek többi epizódja csak mellékes vagy kiegészítő szerephez jut Babits regényeiben: ennek az öngyilkossági esetnek emléke messze kihatott a költő titokzatos műhelymunkájában. Mindkét fogarasi vonatkozású regényében helyet kapott, az elsőnek megírásához meg éppen ösztönzésül szolgált.

A *golyakalifa* zárófejezete (Móricz Zsigmondhoz intézett levélformában) így hangzik: »Kedves Barátom, három éve beszéltem neked először a Táborny Elemér írásairól. Akkor történt az a rejtelmes tragédia, amelyről az újságok is írtak: halva találták őt szobájában, a homlokán lőtt sebbel és semmiféle fegyver sem volt körülötte. Mi történhetett? Semmiféle nyomozás sem vezetett eredményre.

Az írásokat sokáig rejtettem, bár az elhunyt szabad rendelkezésemre testálta és így azonnal kiadhattam volna. Azt vártam, hogy a katasztrófát elfeledjék és a hősré ne ismerjenek rá. A neveket mind megváltoztattam. De te tudni fogod, kiről van szó. Engedd meg, hogy neked küldjem meg először e szomorú lapokat, akiről biztos vagyok, hogy érdeklődéssel és részvétellel fogod őket olvasni.«

A regény először 1913-ban jelent meg, a Nyugat dec. 16-i vaskos számában. László Béla 1911 januárjában lett öngyilkos. 1913 decemberéig pontosan három esztendő telt el, ahogy Babits a fenti sorokban is írja.

Hogy a regény Táborny Elemérjének gyötrelmes álmai költőnknek vagy barátjának lelki struktúrájából fakadtak-e? s hogy az utóbbi esetben László Bélától valóban maradtak-e hátra „írások”? — vagy az egész csak a szokványos regényírói fogás? — ezeket a kérdéseket most hagyjuk függőben. Tény, hogy László Bélát a kisvárosban olyannak ismerték, mint aki erősen álmainak hatása alatt állott, s mint ilyen a regény kettős életet élő hőséne modelljéül szolgálhatott. Másfelől éppen a jelen közleményből kitűnik, hogy a regény főhőséneket tévoa kalandjaiba magának Babitsnak fogarasi élményei és szemlélete is jócskán belezártak...

Az kétségtelen, hogy a regény zárófejezete László Bélára céloz. „A rejtelmes tragédiáról az újságok is írtak...” Ez éppen előbbi újságközleményünkre utal; valószínű, hogy a hírt más erdélyi lapok, esetleg a fővárosi újságok is átvették. A „rejtelmes tragédiát” egyébként — tudomásom szerint — László Bélának egy fogarasi polgári iskolai tanárnő iránti szerelme, ill. hideg elutasítása okozta. (Harmadfél év múlva, 1913. nov. 17-i levelében, Fridrich András nem is mulasztja el Babitsot értesíteni arról, hogy ezt a fiatal tanárnőt egyik kollegája eljegyezte...)

Annakidején (1943-ban) szószerint följegyeztem, s most is úgy közlöm Ambrózy Pál szavait, amikor László Béla öngyilkosságának körülményeit elbeszélte: »László Béla nem anynyira szerelmű bánatában, mint inkább a fiatal önértetes ember sértettségéből követte el végzetes tettét. Egy miniatűr, neveléses kis pisztollyal lötte mellbe magát lakásának kapujában, késő este, amikor két barátja hazakisérte. Napokig tartó szenvedés után hashártyagyulladásban halt meg...«

Aki ismeri Babits alkotásmódját, tudja, hogy sokszor egészen jelentéktelennek látszó mozzanatok milyen fontos szerepet játszanak meséi, történetei motíválásában. Figyeljük meg most két regényének öngyilkossági jelenetét, s vessük egybe az általam kiemelt részleteket: A *golyakalifa* zárófejezetében: „...halva találták őt szobájában... és semmiféle fegyver sem volt körülötte. Mi történhetett?...”

A *Haláljiaiban* (Nelli c. fejezet, 16. szakasz) a regény hőse, Imrus, öccséne flóberével kísérel öngyilkosságot: „Öngyilkosság gyerekpuskával mindenestre ironikus befejezés volna, főleg éppen Imrus gyámoltalan életéhez...”

Az író tehát mindkét alkalommal különleges figyelembe részesíti a fegyvert, mellyel az öngyilkosságot elkövetik, illetőleg megkísérlik. Amott egyáltalán nem volt megtalálható a revolver, itt gyermekpuskáról van szó! Ambrózy Pál szerint: „egészen neveléses, miniatűr revolver” okozta a fogarasi jóbarát halálát. Ennek a „miniatűr” revolvernek emlékképét látom én megismétlődni a meg sem található fegyver és a szinte ironikusan ható gyermekpuskával való öngyilkossági kísérlet motívumaiban.

Tanáralakok. Tanártársaihoz való viszonyát illetően Babits így jellemzi hőset a *Haláljiaiban*: „Imre megtanulta az okosságot és a hallgatást, elnéző volt az emberek gyöngéiránt, jól megérté kollégáival.” — Szakasztott mása ez a Babitsról Fogarason kialakult véleménynek. Zárkózottnak, sőt különcknek tartották, de haragot vagy sértődést nem hagyott maga után. Fennmaradt levelezése arról tanúskodik, hogy „kollégái” évek, évtizedek múlva is barátsággal, bizalommal keresték fel. Egyikük sem neheztelt a regényeiben megörökített karcolatokért. A figurákra — többnyire már a rokonhangzású nevek és karakter-vonások alapján — első tekintetre mindenki ráismert; nevettek groteszk tükörképükön, sőt tréfásan használták is a „vátészük”-től nyert nevüket.

Babits *A golyakalifa*-ban, a *Haláljiaiban* és *Fogaras* c. cikkében mutat be néhány tanár-

alakot. Sokszor csak egy-két odavetett vonással jelzi szokásaikat, természetüket. Figurateremtő képessége kitűnő megfigyelésain alapszik.

A *gólyakalifa* története egy névtelen városkában zajlik. Gimnáziumi igazgatója kimért, száraz hivatalfőnök: A majálison „az igazgató nyugtalanul tekintgetett le a vendéglő verandájáról. Ott ápolta érzékeny tekintélyét a vén manzsetterázó, a néhány vendég közt, akik mint szülők, notabilitások, az iskola barátai, megjelentek a társaságban...” Ezt a típust szemlélete (és bizonyára indulata is) oly éles vonásokkal rögzítette emlékezetében, hogy amikor a regény második felében hőse alteregóját, a züllött díjnokot rajzolja meg: ennek feletteséről, „az írodavezetőről”, hasonló képet ad. Csakhogy persze, az alantas környezethez illően, erősebb árnyalással. — A *Haláljiaiban* viszont (Epilog, 5. fej.) csöndes iróniával számol be arról, hogy az „erdővári” gimnáziumban „Imre alkalmazkodik környezetéhez. Imre a *Rend híve, a Komoly Munkáé*; ellensége minden éretlenségnek...” (Lásd még László Béla előbb idézett levelét a fogarasi gimnázium igazgatójáról.)

Az említett majális-jelenetben egész sor kitűnő skiccet találunk. A majálisokat Krug Ernő tanár úr rendezte. „Ez volt élethiúsága, évi főeseménye életének: az év egyik felében készült rá, másikon át dicsőségében sütkérezett.” Ő az a szenvedélyes turista, aki úgy ismeri az eget is, akár a tenyerét. A II. fejezetben megered a zápor. „Mindjárt eláll — mondta Krug szakértően. Csakugyan mindjárt elállt...” Este, amint „az ég fehéredett s a hold fénye szétömlött”, — megkezdődött a tűzijáték: „A tisztás túlsó végén Krug és a tűzmeister mesterkedtek. A béka ropogott. Tüzes ívek szálltak, tüzes záporok hulltak... Robbant, pattant, szikrázott a tűzijáték. Új és új moraj szállt át a közönségen...”

Ahogy mondani szokás: „az életből kivágott alaknak” ismerjük Kákay Náci tanár urat is, „akinek pedagógiai elve volt: a gyermekek játékaiba vegyülni”, azért ő maga is szétűtött egy köcsögöt a bögrétörő versenyen. Az atléta-termetű matematika-tanár, „Köbgyök Miska, véres tekintélyének egész reggeli súlyával ácsorgott a diákok között”. Jellegzetes alak „a rajztanító” is, akinek „volt egy pecsétes gyűrűje, mikor pofozott, befelé fordította a követ...”

A *Haláljiaiban* és a *Fogarasról* szóló cikkben ismételtelen felidézi annak a „kollégá”-nak „miópsz patriotizmusát”, aki a kis félvadaknak megtiltotta, hogy egymásközt románul beszéljenek: holott nem is tudtak még máshogyan!... Mikor először megjelentek a városban, még az üngök is kilógott s alig értettek valamit magyarul. Volt tanár, aki erővel gyűrette be nadrágjukba az üngöt...”

Fogaras c. cikkében, a mozgékony szász rétegről is szólva, említi Babits a szászok dalárdájának s a magyar műkedvelő zenekarnak közös szerepléseit: „A szászok dalárdát is létesítettek s olykor hangversenyt is adtak, a magyar műkedvelő-zenekar közreműködésével, *unter Mitwirkung des Zenekars...*” Vajon miért maradt meg ez a jelentéktelen helyi emlék Babits emlékezetében élete végéig? Hiszen ő magányosan élt s ritkán járt el műkedvelő hangversenyekre. Megmagyarázza a dolgot, ha tudjuk, hogy a kisváros zenei életének vezetője Babits egyik tanártársa volt: a szász *Albrich János* torna-, ének- és zene-tanár, a sportmozgalmaknak is egyik buzgó szervezője. Albrich János fia költőneknek egyik kitűnő tanítványa volt, aki nagy szeretettel hazakereskedett hozzá s évek múlva is fölkereste névnapj jókívánatokkal, melyekhez apja is odabiggyesztette: „Tőlem is — öreg barátod A. János.” Albrich János 1936. jan. 3-án hunyt el Fogarason. Fia elküldte apja gyászjelentését, s Babits mindvégig megőrizte ezt az utolsó üzenetet... Alighanem e személyes emlékek is közrehatottak, mikor Babits 1937 karácsonyán Fogarasra emlékezve, az „*unter Mitwirkung des Zenekars*” tartott műkedvelő hangversenyekről sem feledkezik meg...

A „*Fogaras és Vidéke*” közleményei Babitsról. Végül még egy tanártársáról kell szólanom, tán részletesebben is, mint a többiekéről. Ezt a tanárt *Halmy Gyulának* hívták. Nem szerepel a regényalakok között, de mint a kis helyi lap szerkesztője, ő volt Babits fogarasi éveinek legszorgalmasabb krónikása. Lapjában gyakran jelentek meg hírek Babitsról s versek Babitsól.

A lap címe: *Fogaras és Vidéke*. „Társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági hetilap.” Halmy Gyula kereken tíz évig, 1903-tól 1912-ig szerkesztette. (Ekkor más szerkesztővel s „Fogarasi Hírlap” címmel „politikai lappá” alakult át. Ez volt a *Haláljiai*-ban is lefettett „új éra”, vagyis „az erős kéz ábrándja”...)

Halmy Gyula jellegzetes képviselője a századforduló „vidéki író” típusának. Nagy számmal írt verset, elbeszélést, irodalmi tárgyú cikkeket, amint azt Szinyei írói lexikona is tanúsítja. Mohón ragadott meg minden alkalmat, mely irodalmi ismerettségét s összeköttetéseit növelte. Mint miskolci születésű (szül. 1869), szenvedélyesen ápolta kapcsolatait Lévay Józseffel; állandóan levelezett vele, cikkeket írt róla; levelezésükből közzölt is részleteket. Filozopter korában Pesten Vajda Jánosnál bérelt szobát, az egyetemen Gyulai Pált és Beöthy hallgatta. Házassága egyúttal újabb irodalmi köteléket is jelent: a Thaly Kálmánnal együtt kuruckori dalokat közlő Kálmán Farkas leányát vette nőül.

Halmy Gyula már a középkorú, „meglett” tanári nemzedékhez tartozott; másfél évtizeddel volt idősebb Babitsnál s ennek barátainál. Mint „költő és szerkesztő” helyi nagyságnak számított. Ezek a körülmények mentésék s magyarázzák, hogy kezdetben fraternizáló hangon konferálta be olvasóinak „házi poétáinak” (márminthogy Bárd Miklós, Halmy Gyula s társaik) számának örvendetes gyarapodását. 1908. okt. 18-án *Új költő* címmel harangozza be új pályatársa érkezését: „Házi poétáink száma eggyel megszaporodott: Babits Mihálllyal, áll. főgimnáziumunk egyik rokonszenves tanárával. Babitsnak nem régen öt költeménye jelent meg a nagyváradi Holnap című irodalmi társaság kiadásában... melyben a mai szociális és nihilista [!] irányú költészet művelői közül Ady Endrének, Babits Mihálnak, Balázs Bélának, Dutka Ákosnak, Emőd Tamásnak, Juhász Gyulának és Miklós Jutkának vannak versei... Babits Mihály verseit sorba leközzöljük lapunk tárcarovatában, a reá vonatkozó ismertetéssel együtt...” Képzeltjük, hogy örült Babits ennek a vállveregető modornak! Valóban ez az akaratlanul is bántó, kedélyeskedő tónus külön is emlékeztette őt arra, hogy messze szakadt a központtól, „a világ végére...” De csak eleinte! A Holnap és a Nyugat e fiatal költőtehetsége oly gyorsan hódította meg a közönséget, hogy azt a helyi közvéleményt irányító lap is hamar észrevette, s teljes mértékben honorálta. Egy év múlva már nem győz elég elismerést hinteni a „tanári körünkben élő országos nevű költő-társ” elé.

Babits második szabadliceumi előadásáról barátja, László Béla számolt be. (Lb. monogrammal, 1910. jan. 23.) Bevezető szavai jól mutatják a fiatal költő helyét a hozzá méltóképpen csatlakozó „testvéri lelkek” körében:

„E hó 15-én kezdődött a Fogarason működő Szabad Lyceum előadásainak harmadik évi sorozata. A főgimnázium épületének természettani előadóterme, amelyet ezekre az előadásokra berendeztek, az első alkalommal szűknek bizonyult, annyi érdeklődő gyűlt egybe Babits Mihály főgimnáziumi tanár felolvasásának meghallgatására. Ez az érdeklődés bizonyára az előadó személyének is szólt, mert már Fogaras is kezdi érezni azt a ritka szerencsét, hogy falai közt tudhatja ezt a bámulatos intelligenciájú és immár országoszerre nagyrabecsült fiatal költőt, — de mutatta ez az érdeklődés azt is, hogy a Szabad Lyceum végre hosszas verődés után Fogarason is gyökeret tudott verni...”

A László Bélától intonált hang ettől fogva hagyományossá válik a kis helyilapban. Halmy Gyula közléseiben is. 1910. febr. 20-án bejelenti, hogy:

„Fővárosi felolvasáson vesz részt Babits Mihály áll. főgimnáziumunk jeles tanára, a neves fiatal poéta. A Nyugat c. szépirodalmi lap rendezője a felolvasást, amelyen az előkelő színvonalon álló programban Babits Mihály... fog szerepelni, mégpedig nagyon szép honorárium élvezése mellett, tehát nem a régi módi szerint: csupán a dicsőségért, hanem kellő anyagi ellenszolgáltatást is nyerve. Babits tegnap, szombaton utazott Budapestre, honnan bizonyára újabb babérokkal tér majd vissza köznénk.”

A következő számban (febr. 27.) már a pesti előadás hatásáról számol be:

„Babits óriási hatást ért el. A Klasszikus álmok, Két nővér, Csipkerózska, Lent a csöndes alvilágban c. verseit frenetikus tapssal fogadta a közönség. Reméljük, hogy e szép verseket lapunk olvasói elől sem zárja el Babits Mihály, hiszen közöttünk él, így Fogaras is részt vesz az ő dicsőségéből.”

Ápr. 17-én arról tudósít, hogy a Fogarasi Magyar Dalegylet pünkösdkor hangversenyt ad Rákóczi emlékére. „Rákóczi korával fog foglalkozni a prólóg is, amelynek tartására a rendezőségnek sikerült Babits Mihályt megnyerni...”

A május 8-i számban is „A Nyugat anzikszai” című közleményt olvassuk. A lap büszkén hivatkozik arra, hogy „városunk társadalmának egy jeles tagja, az ismert poéta: Babits Mihály áll. főgimn. tanár egyik első helyet foglalja el a Nyugat gárdájában.”

A november 27-i számban Szid. jegyű cikkirő számol be Babits „Modern impresszionisták” c. szabadliceumi előadásáról, amelynek teljes szövegét folytatásokban közli a lap. „Múlt szombat este (nov. 20) a hangulatok estéje volt. Költő beszélt nekünk, művészetéről beszélt nekünk. Költői nyelven művészi meglátásokat és megérzéseket közölt velünk. Babits úgy mondta el nézeteit a művészi irányokról, hogy inkább érezte, végigtapasztaltatta velünk, inkább a képek és versek hangulatát öntötte belénk, semhogy tanítani akart volna. Babits tudását Babits a költő adta elő. Szívesen hallgattuk a költőt akkor is, amikor tanított. A képek rajza, a versek ritmusa, a felolvasó hangja egybeforrt, eggyé olvadt — a szuggesztív teljes volt. A terem kivilágosodott, az elhallgatott lelkes taps üdvözli, eltávoznak, de a lelkünkben még sokáig ott zsongnak az est impressziói.”

Az 1911-i évfolyamban is gyakran találkozunk Babits névvel, tehetsége s munkái méltatásával.

Febr. 26-án beszámoló az áll. főgimnázium febr. 23-i műsoros estélyéről. Egy ötödikes diák szoprán szólót énekelt. „Goethe Der Fischer c. versére Hauptmann dallamos zenét írt és ezt élveztük a meglepő szép szólóénekekben. A szöveget gimnáziumunk nagytehetségű költő,

tanára, Babits Mihály fordította magyarra. Valóban kár, hogy a kiváló fordító, közbejött betegsége miatt, nem lehetett jelen fordítása nagyszerű előadásán..."

Az ápr. 2-i szám hosszabb ismertetést közöl Babits második verseskötetéről: *Herceg, hátha megjön a tél is!* A névtelen cikket vagy Halmy Gyula, vagy valamely másik tanártársa írhatta.

Néhány részlet:

„Ez kissé különös címe Babits Mihály helybeli főgimnáziumi tanár az immár országzerte ismert költő, új, most megjelent verseskötetének..."

Végiglapozva a kötetet, a hangulatok változatosságát, az érzelmek előkelőségét és a gondolatok finom szövődését csodálja az ember. Egy sajátos, erősen egyéni lírai természet megnyilatkozásai e versek. Aki Babitsot ismeri, tudhatja, hogy visszavonult, jelentősebb külső események nélkül való, mondhatni szürke életet él. De úgy látszik, és e kijelentésre versei jogosítanak, annál gazdagabb, annál változatosabb a belső élete. Egy folyton hullámzó kedély, egy folyton tépelődő, elmélkedő, szemlélődő, befelé tekintő lélek táruul élénk verseiben...

Babits költészetének ismertetésében hangsúlyozniuk kell, hogy ő nemcsak költő, hanem tudós is. Nagy filozófiai, irodalmi és művészeti műveltsége van. Hisz, hogy egyebet ne említsünk, ő ismertette nálunk elsőnek a Nyugatban Bergson, a franciák jeles filozófusának rendszerét; gyönyörűen fordított részleteket Dante-ból, ismételten tartott felolvasásokat a művészetéről, főleg a festészetéről. Innen azután egy-egy versében sajátos metafizikai okoskodás csillan fel. Majd a képzőművészet, a festészet egy-egy kellemes reminiscenciája üti meg fülünket... Babits jól ismeri a külföldi és antik népek irodalmát, kitűnően tud görögül és a népek e leggazdagabb, legművészibb irodalmával kiváló előszeretettel foglalkozik...

Két éve jelent meg Babits első verseskötete. Sokszor és különféleképpen írtak azóta róla, gyakran parodizálták: akadtak elkeseredett ócsárlói és lelkes bámulói. Kiknek van igazsága e kettő közül, a jövő fogja eldönteni. Egy dolog azonban már most is kétségtelen: híre egyre nő. Verseiből már több látott napvilágot német fordításban... Mi, kik személyes ismerősei vagyunk, költeményeinek irodalmi értékelésébe nem bocsátkozunk, csak azt az egy körülményt akarjuk hangsúlyozni: első kötete talán merészebb, forradalmibb; a mostani kötet versei azonban kialakultabbak, kiforrottabbak, előkelőbbek, mondhatnók, bármennyire paradoxnak hangzik is, klasszikusabbak. — Azonban mindezek bővebb kifejtését szakavatott kritikusokra bizzuk. E vázlatos és hiányos ismertetésünk célja csak az, hogy olvasóinknak figyelmét, kik Babitsot a lapunkban megjelent verseiből, tárcáiból, szabadlécumi előadásaiból ismerik, új verseskötetére felhívjuk. Úgy véljük, ezzel tartozunk úgy a költőnek, mint a közönségnek."

* Május 7: *A gyermekvédő liga malinája*. Műsorszámai közt: „Babits Mihály, nagy hírű költőnk olvas fel verseiből... Babits Mihály híre ismertté teszi Fogaras nevét is, mert magunké- nek vallhatjuk őt, a kiváló költőt..."

Ugyanezen május 7-i számban a Hírek közt az alábbi közlemény:

„*Babits ünneplése*. Kedves kis epizód játszódott le a színházban, a búcsúelőadáson, május 4-én. Hidvégi Ernő ugyanis Raffai szavallatát akarva bejelenteni, elmondta, hogy az ő kabaréin Raffai Babits-verseket szokott szavallni. Amikor azonban megtudta, hogy Babits Fogarason van, és a közönség soraiban ül, semmi áron sem volt rávehető, hogy Babits-verseket szavalljon, mert — úgy mond — nem merné hódolata illetően bemutatásával a költő esetleges kritikájának kitenni magát. Hidvégi, aki szintén nagy Ady- és Babits-imádó, felemlítette, hogy milyen nagy kitüntetés az Fogarasra, hogy egy Babits Mihályt vallhat a magáénak. Mire tomboló taps zúdult fel és a közönség lelkesen ünnepelte a jelenvolt kiváló költőt."

Végül augusztus 20-án Halmy Gyulának és lapjának meglehangú búcsúja az Újpestre áthelyezett Babitshoz:

„*Áthelyezés*. A hivatalos lap legutóbbi számából olvastuk, hogy városunk egyik legkiválóbb lakóját, az országzerte ismert nevű költőt: Babits Mihályt az újpesti áll. főgimnáziumhoz helyezte át a vall. és közokt. m. kir. minisztérium. Ezzel az áthelyezéssel Babits Mihály az ország fővárosába került, ahol rendkívüli tudása és képzettsége széles teret talált és ahol — az irodalmi központban — kiváló és eredeti költészete is jobban érvényesülhet. Fogaras társadalma egy nagynevű költőt, a felolvasóasztal elragadó tehetségű szereplőjét veszté el, az áll. főgimnázium pedig egyik sokoldalú képzettségű, szeretetreméltó, valóságos „élő lexikon"-ját nélkülözi Babitsban, aki úgy is mint kartárs, úgy is mint az ifjúság nevelője általános szeretetet vívott ki magának. Lapunknak mindenkor büszkesége, hogy Babits Mihályt munkatársai között láthatta és éppen ezért a mi veszteségünk a legnagyobb Babits távozásával. Reméljük azonban, hogy a fiatal költő óhaja beteljesedjék, a fővárosba kerülve, csak ezután fogja meg színesebben, még ragyogóbb fantáziával kibontani szárnyait, és így nincs helye a mi veszteségünk emlegetésének. Öszinte szívvel mondunk istenhozódót lapunk kitűnő munkatársának, és kívánjuk, hogy mind beteljesedjék az a sok szép terv és remény, amit ez az áthelyezés fakasztott."

A kis helyi lap Babits távozása után is tovább ápolta a költő emlékét, mindaddig, míg Halmy Gyula szerkesztette. Utóda, a megyei levéltárnok, többé már nem „társadalmi és irodalmi”, hanem „politikai lapot” csinált.

Egészítsük ki e főljegyzéseket a helyi lap azon számainak lajstromával, melyekben a szerkesztő Babits verseit „Olt-ország” olvasóközönségének is bemutatta. Mint ahogy Szekszárdon és Szegeden, Babits itt sem idegenkedett a „vidéki” sajtótól. Költőnk az ifjúkori emlékezés kegyeletével évtizedeken át megőrizte a helyi újság néhány számát, mely az ő verseivel dicsekedhetett.

Babits-versei a *Fogaras és Vidéke* hasábjain :

1908. okt. 18. *Hegeso sírja, és Memento.*

nov. 8. *Turáni induló.* (Névtelenül, de a következő számban, a sok oldalról jött érdeklődésre közli, hogy Babits Mihály írta, „a rokonszenyes fiatal poéta”.)

dec. 13. *Theosophikus énekek.* 1. Keresztyén. 2. Indus.

1909. jan. 3. *Fekete ország.*

jan. 24. *Vásár.*

febr. 21. *Anyám nevére.*

márc. 14. *Itália.*

okt. 10. *Pictor Ignotus.*

1910. ápr. 3. *Tavaszi előtt.*

1911. máj. 28. *Egyedül... messze...*

1912. febr. 11. *Örökségem.* (Anyám nagybátyja régi pap...)

ápr. 14. *Örökségem.* (Oly szomorú, hogy oly nehéz megélni...)

Tanítványai. Babits három éven át működött Fogarason.

1908 szeptemberében az V. osztály főnökségével bízták meg, és ezt az osztályát mindhárom éven keresztül vezette, két szaktárgyának : a magyar és latin nyelv- és irodalomnak tanításával. De néhány órát más osztályokban is elő kellett adnia, hogy kijöjjön a kötelező heti óraszám. Így két első osztályban történelmet, aztán egy évig görögpótló irodalmat, az utolsó hónapokban pedig görögöt is tanított, kezdőknek.

A *Haláljait*ban (Epilog, 5. fej.) ezt a megjegyzést olvassuk : „Imre, mint tanár, *kicsi osztálya* béréjén próbálgatta a Bölcsesség kormányrúdját...”

Valóban, a gondjaira bízott osztály a legkisebb létszámú osztályok közé tartozott. Ez az osztály 45-ös létszámról egy-két év alatt morzsolódott le 30-ra ; ennyien voltak, amikor Babits átvette őket. A VI. osztályt közülök már csak 22-en járták, s a VII-ben számuk mindössze 16 ; 1910—11-ben ez volt az iskola legkisebb osztálya. A létszámnak pontosan felét tették a román fiúk ; számuk az V. osztályban 14, a VI-ban 11, a VII-ben pedig 8.

Általában közepes kis társaság volt. Minden más osztály dicsekedhetett két-három kitűnő tanulóval, kiknek nevét az Értésítőkből vastag betűkkel szedték. Babits osztályának csak az első évben akadt egy eminens diákja, a másik kettőben senki sem kapott színjeles bizonyítványt. Babitsról közismert dolog, hogy szigorú tanár volt, és ez itteni osztályzatain is megállapítható.

Babits ismételt nyilatkozott (a *Haláljai* Epilogjában és többször idézett visszaemlékezésében) fogarasi fiairól, kik három éven keresztül az ő osztályfőnöki vezetése alatt nevelkedtek. Nem tudom : a más gimnáziumokban keze alá került diákjairól vannak-e hasonló nyilatkozatai ? (*Timár Virgil jia* c. regénye külön tanulmány a tanár és tanítvány meghitt barátságáról) — de ismerve tartózkodó természetét : közlései fokozott figyelmet érdemelnek.

Regényében megható szeretettel szól tanítványairól : kicsikről, nagyokról egyaránt, kiknek sorában magyar, román és szász egyformán akadt. Szemükben felismerte a sugárt, „ami lelket lélekhez köt...” Kiélvezve „a gyönyörű hosszú őszöket”, még októberben is a főtéri cukrászda teraszán reggelizik. „E reggelek frissek voltak — írja — s hangosak, mint a dobszó. Imre diákjai most mentek iskolába : a rács mögül beköszönve s rámosolyogva ifjú tanárukra. Így ringott ő ilyen reggeleken, a mosolyok sugárhálójában, a havasi nap alatt.”

Szeretete a humanista meleg érdeklődésével párosul, amikor román diákjainak küzdelmes életét is kezdi megismerni. „A gyertya becsét a sötétség méri — írja regényében ; s bizony nagy dolog a művelődés gyertyájának lenni a zord barbárságban, hol még a kémény is ritka fényűzés, s törpe, nyomott putrik ajtónablakon át okádják a füstöt a mezőkben. E füstös putrikban emberek élnek, születnek és meghalnak. Innen jönnek a kis félvadak is a nyomorú tömegszállásokba, hol hármával alusznak egy ágyban, s minden táplálékuk a puliszka, amit apjuk egyszer egy héten, a vásárkor, behoz. Kiéhezve, sápadtan, ős-fényű szemekkel : Imrus szerette bennük a friss erőt, anyagot, szűz szomjat... Óh ha lelkéből, magányos lelkéből, legalább e naiv és éhes lelkeket táplálhatná...!”

Újabb tíz év múlva, már élete végefelé, *Fogarasi* c. cikkében ismét kiárad szeretete : „Sokszor beszélgettem tanítványaimmal, a fogarasi gimnázium vézna növendékeivel, akik

ezekben a házakban születtek, vagy még messzebb, még eldugottabb falvakban, mert végéretlen területen Fogaras volt az egyetlen város, egyetlen iskola. Meglátogattam szállásaikat, ahol hármával-négyével aludtak egy vackon s egész hétig éltek az ablakközben dugdosott hideg puliszkán, amit apjuk a hetivásárkor behozott számukra ; soha hűsféle, soha meleg étel!... Jámbor fiúk voltak, csodálatosan friss memóriával. A felsőbb osztályokban többnyire belőlük került az emines s nem a magyar tisztviselőcsemetékből, akik elbizakodtak úrvoltuk s anyanyelvük előnyeivel s inkább a labdával törődtek. Szerettem ezeket a fiúkat, noha volt bennük valami idegenszerű ; szerettem... az elhasználatlan népi energiát, amit bennük éreztem... Szóval szerettem a tanítványaimat s örültem, hogy segíthetem őket művelődni..."

A diák-szállások ügye az iskola igazgatóságának is állandó, megoldatlan problémája volt. A megyeszékhelyen felépült a szép, modern „kulturpalota”, de semmiféle gondoskodás nem történt a tekintetben, hogy a környező falvakból odaigyekvő gyerekeket valami internátusban lehessen elszállásolni. Diák-otthonnak híre-nyoma sem volt a városban. A falusi gyerekek családoknál béreltek szobát, lehetőleg minél többen egyet, mert így a költség jobban megoszlott. A fogarasi Értesítőknek évente megismételt állandó fejezete volt a vidéki szülőkhez és a helyi szállásadókhöz intézett szigorú figyelmeztetés az egészséges, világos, tiszta stb. lakásokra vonatkozólag. Az „Egészségügy, életrend” c. fejezetben ezeket olvassuk : „A tanulók egészsége érdekében az igazgatóság a következőket kívánja meg : 1. A tanulók lakásai világosak és jól szellőztethetők legyenek. 2. Egy rendes (20—25 négyzetméternyi terjedelmű) szobában legfeljebb négy, egy kisebbben legfeljebb három tanuló lakjék. 3. Minden tanuló feltétlenül külön ággyal és annyi ágyneművel legyen ellátva, hogy azt havonként kétszer kicserélhesse...” stb., stb. Idővel aztán rájött az igazgatóság, hogy a kegyes intelmek önmagukban semmit sem érnek. Az első világháború végefelé megjelent Értesítők már rezignáltan ismerik be, hogy : „Tanítványaink nagy része vidéki, szegény szülők gyermeke ; megfelelő ellátási díjat nem képesek fizetni, így elhelyezésük, gondozásuk, házi nevelésük s ellenőrzésük tekintetében nagyobb igényeket táplálni alig lehet.” — A humanista Babits meleg részvéte és az Értesítők száraz adataira teljesen egybevégi!

Nemcsak a tanár nyilatkozatait bírjuk tanítványairól. Babits levelestárában a tanítványok szeretet-nyilvánításának emlékei is megtalálhatók. „Hálás osztálya” a gimnáziumot ábrázoló képeslapon üzeni Újpestre, 1911 szeptemberében, hogy : „Az első előadási napon szeretett osztályfőnökére gondol.” Az elárvult fiúk egymásután írják alá a nevüket : Buzeczky Ernő, Schul Náthán, Román János, Steiner József, Brandschott Dezső, Hofer [Jenő] Miklós, Deutsch Vilmos, Hódy Károly, Peptea György, Fazakas Gyula, Turcu Titus, Gabor Aurél, Gavra Sándor. A létszám nem teljes! Hiányzik három románianjúk tanítványának neve. Czecz János, Helmu Péter és Maier János úgy vélték, hogy kurta aláírás helyett hosszú levélben kell kifejezniük érzelmeiket. Egyidejűleg (1911. szept. 13.) levelet írtak tehát : „A szeretett tanárunktól és kedves osztályfőnökinktől elválni oly nehezünkre esett, — írják, — hogy az a szerencsétlen nap (Június 26) [az utolsó együttlét napja] kivéhetetlen marad szívünkben.” Hűségesen beszámolnak arról, hogy „a tanár úr tárgyait [ti. a magyar és latin órákat] Krebsz és Albert tanár urak vették át.” Pontosan referálnak az önképzőkori vezetőség megválasztásáról is. Többek között csipősen megjegyzik, hogy : „P... a főjegyző. Elképzelheti-e a tanár úr az ő jegyzőkönyveit ? Bár csak íráshibák lennének!...” Fontosnak tartják volt osztályfőnöküknek tudomására hozni, hogy „az egész osztály gavallérrá lett : látogatjuk a tánciskolát mind, ámbar elég drága!” És végül : „Még egyszer megfogadjuk, hogy a tanár úr oktatásait követni fogjuk...” Keltezte : „Egy kis szobában [melyet valószínűleg hárman együtt béreltek], a lámpa pislogó fénye mellett...”

A tanév végén, május közepe táján az osztály (most már az egész osztály együtt!) tudatja volt osztályfőnökével, hogy : „A vizsgán mindannyian átestünk, nem bukkott senki.” Szorgalmasan készülnek az érettségire. Nem akarnak szégyent hozni egykori osztályfőnökük nevére!

A levelezés nem egyoldalú! Babits szorgalmasan válaszol diákjainak úgyszólván minden táviratára, levelére és üdvözlő lapjára. Az egész osztálynak ünnep, amikor Babitstól választ kapnak.

A mester és a tanítványok között a kollektív üzenetváltások mellett egyéni levelezés is folyik! Jeles és elégséges osztályzatú diákjai egyforma bizalommal s meghatottsággal fejezik ki hálájukat. Az osztály legjobb tanulója e szavakkal járul mesteréhez (1912. okt. 17) : „Szeretett tanár úr! A háláérzet és őszinte tanítványi szeretet arra készít, hogy levélben fölkeressem. Csak most látom és érzem, hogy mije volt a tanár úr annak az osztálynak, melynek én is tagja voltam. Nem túlzok, ha azt mondom, hogy nem minden apa neveli oly odaadással saját gyermekeit, mint ahogyan azt szeretett tanár úr tanítványaival tette...”

De az „elégséges diák” vallomása sem kevésbé jellemző annak a meghitt légkörnek érzékeltetésére, amelyet a fiatal Babits „kis osztályával” három év alatt kialakított : „... Az életre vonatkozó útmutatásait sohasem fogom elfelejteni... Tanár úr megismert engem, pedig

csak gyöngéimet láthatta a padok között, de érző szíve eltalálta azt az alkalmat, amelynek hatása alatt magához fűzhetett egy rajongó ifjú lelket. Ha minden tanár ilyen volna és ha még sok ilyen szív volna az életben, — igazán boldog volna az élet...” (Fogaras, 1911. okt. 7.)

Ezek a levelek nem tartoznak a sablonos hála nyilatkozatok közé, amelyeket kisebb-nagyobb számban minden tanár elkönyvelhet. A tanító és a tanítvány közti kapcsolatot átmelegíti az a „sugár”, melyet Babits élete végéig annyi gyöngédséggel emleget! A szemelvények azt mutatják, hogy a „szigorú, hűvös” Babits és három éven át vezetett osztálya között tanártársai által sem ismert meleg, családias kapcsolat alakult ki. Ezt a szívélyes viszonyt Babits és felsőosztályos tanítványai között — a tanár tiszta, nemes hivatástudata mellett — talán a csekély — alig tízesztendő — korkülönbség is elősegítette. Ómaga enged erre következtetnünk, amikor följegyezi regényében, hogy : „Tanítványai nem sokkal fiatalabbak nála...”

A Valóság és a Költészet sajátos egybeolvadására Babits regényei különösen érdekes példák. A fogarasi tárgyú regényekben három ottani diákját névszerint is szerepelteti. (Az „álmovilág”-ba süllyesztett emlékekből-e? vagy a gondosan megőrzött tanári noteszből, illetőleg nyomtatott Értesítőkből? esetleg az osztály üdvözlő képeslapjairól? — ne firtassuk!)

A *golyakalifa* legelső fejezetében találkozunk egy Hódi Karcsi és egy Fazekas nevű diákkal. Jellemzésük teljesen életszerű. Mindkét diák — a leírásnak megfelelően — „egész közönséges fiú” volt; a nyomtatott Értesítők szerint is mindvégig gyöngé tanuló.

A *Haláltjai* Epilogjának 7. fejezetében viszont egy Negrea Demeter nevű román fiú példáján szemlélteti az „erdővári” tanári kar nacionalista és humanista felfogásának megoszlását. „Negrea Demeter a legjobb tanuló” — olvassuk a regényben. S az 1910—11. évi Értesítőben a VIII. osztály névsorában, vastagbetűs szedéssel, az osztály két színjeles diákja közül az egyik „Negrea Demeter gk. etm. ö.” (görög katolikus, egész tandíjmentes, ösztöndíjas); majd az érettségi vizsgálatot tett tanulók névsorában is ezzel a megjegyzéssel szerepel : „jlesen értett s tanári pályára készül”. Egy későbbi értesítőből megtudjuk, hogy az első világháborúban mint hadnagy elesett...

Nem akarok messzemenő következtetéseket vonni ezekből a kiragadott példák közül. Mégcsak cáfelnem kívánom Babitsnak a *Haláltjai* végéhez csatolt óvatos megjegyzését, amely szerint : „Ez a regény csupa költemény, képzelt szereplőkkel...” Céloom nem volt több, mint puszta adatok, tények és közvetlen emlékezősek nyomán párhuzamot állítani az „élet és irodalom” között, melyeknek egységét Babits előttem, élelőszóval is oly makacsul tagadta — ellentétben egyik tanulmánykötetének címével! E párhuzamokat hasznosítani — elfogadni vagy elvetni — egy részletesebb elemzés feladata.

Az „erdővári” választás. A nemzetiiségi kérdés megoldásának, közigazgatási kezelésének két módja van : egyik az erőszak, másik a megértés politikája. A *Haláltjai* Epilog-jának néhány fejezete e két felfogás ütközéspontjait ábrázolja.

A 9. fejezet egy választási véres jelenetet örökít meg : egy foszlányt az „elsüllyedt” évek emlékképeiből. Bármennyire hangsúlyozza a költő regényeinek „képzeletbeli” világát, s bármily makacsul igyekszik megtagadni írásaink élményszerűségét : bizony ez a fejezet is egy kiszakított lap Fogaras történetéből! Inkább napló-, mint regény-részlet, mely egymagában is meggyőzően bizonyítja Babits elvont ars poeticájának és realista gyakorlatának nagy ellentmondását!

E választási epizód elevenen él gyermekkori emlékeim között, s így könnyűszerrel összeállíthatom a regényrészlet hiteles történetét.

Az 1910. májusi választásokról az egykorú sajtó is úgy emlékezik meg, hogy ez az „alkotmányos küzdelem” erőszakosságban túlszárnyalta az összes addigi képviselőválasztásokat. (L. pl. a Pesti Hírlap 1910. május 21-i vezércikkét!)

Fogaras megyének a százfördülőn egy magyar és egy nemzetiiségi képviselője volt. A felső kerület a magyar, az alsó kerület a román nemzetiiségi képviselőt küldte a parlamentbe. 1892-től 1910-ig Mikszáth Kálmán volt Fogaras felső kerületének képviselője. Mikszáth közel két évtizeden át egyetértésben, barátságban működött együtt az alsó kerület román nemzetiiségi képviselőjével, Serbán Miklóssal.

1907-ben kezdődik a Babits regényében is gúnyosan emlegetett „erős kéz”-nek — igazában az erőszakos kéznek — politikája, amikor a kormány a megye élére egy huszonnyolc éves „törtető, fiatal főispánt” állított. Ennek túlbuzgósága annyira ment, hogy az 1910-i választásokon tulajdon apját, a volt belügyi államtitkárt, Széll Kálmán miniszterelnök öccsét akarta felléptetni. Ez az eljárás világossá teszi azt az eddig homályos és szinte érthetetlen körülményt, hogy miért kellett Mikszáthnak — éppen jubileuma hónapjában! — új kerületet keresnie — Máramaroszigeten...

A „Fogarasi és Vidéke” 1910. április 27-i számából értesülünk e választási harc előzményeiről. Itt olvassuk a főispán apjának : Széll Ignác v.b.t.t., ny. belügyi államtitkárnak

méltatását és képviselői jelöltségét. De ugyaninnen értesülünk arról is, hogy ez a kombináció — éppen a jelölt személye miatt — igen határozott ellenzésre talált a nemzetiségi lakosság körében. A kormánypárt számolt azzal, hogy „ha a nagyérdemű jelölt a fennálló viszonyok között [1] nem vállalja el a jelölést, újabb jelöltről kell gondoskodni”. A közvetlenül a választások előtt visszalépő Széll Ignác helyére aztán Werner Gyula jelöltsége került. Werner Gyula regényíró volt, Jókai gyöngye epigonja, akinek munkáit azonban („Megvirrad még valaha...” stb.) a századfordulón szívesen olvasták. A megyeszerte föllángolt tüntetések tulajdonképpen nem is az ő személye ellen irányultak, hiszen a fővárosból az utolsó percben leküldött Werner Gyula mint politikus ezen a vidéken teljesen ismeretlen volt; ellenben szoltak annak az erőszakos politikának, amelynek szolgálatába szegődött.

A véres választás történetét a helyi lap májusi számai következőképpen adják elő: Május 21-én dr. Werner Gyula képviselőjelölt tíz kocsból álló kíséretével körútra indult, hogy bejárja a fogarasi választókerület községeit. Két község, Reusor és Illény diadalkapuin nem tudott bevonulni, mert útját állották a környék lakói. Werner Gyula megakadályozta a csendőrség közbelépését, s kíséretével együtt visszatért a megyeszékhelyre. Ellenben egy harmadik községben, Marginenben összetűzésre került a sor. A csendőrök beelöltek a felzúgató tüntető tömegbe, és a sortűznek öt halálos áldozata lett. A lakosság most itt, a felső kerületben is — ezúttal először — román nemzetiségi képviselőt választott. A margineni véres eseménnyel a fővárosi sajtó is napokon át foglalkozott. (L. a Pesti Hírlap május 21, 22, 24. számait.) A véres sortűz megpecsételte az erőszak politikáját, s Fogaras földjén megszűntette a több évtizedes egyensúly-helyzetet. A főispán május 25-én sürgősen fáklyásmenetet rendeztetett magának, s erőszakos intézkedésekkel igyekezett elhárítani a felelősséget. A „halálfiat” pedig vakon meneteltek tovább végzetes útjukon...

Babits regénye szerint: »... a törtető, fiatal főispán ragaszkodott hozzá, hogy új [1] jelöltje éppen Bethlenben tartson nagy programbeszédet. Bethlen szélén diadalkaput állítottak, s szigorú csendőröket a szalagok mellé... A csendőröknek elvi parancsuk volt, a főispáni ambíció és erély jegyében. Háromszori figyelmeztetés, s aztán háromszori fegyverhasználat... Így lett az elvből váratlan gyakorlat. Az eredmény pedig: az első nemzetiségi követ Erdővárról...» (vagyis Fogaras felső kerületéből...) A fejezetnek ez a részlete némileg módosított, mert a Fogarashoz egészen közelfekvő Bethlen községben nem volt fegyver beavatkozás. Az sem valószínű, hogy Babits (a regény Sátorfy Imréje) szemtanúja lett volna ennek a sortűznek. Marginen község ugyanis nem Babits megszokott, nyugatra tartó sétatúja felé, nem Fogarashoz irányában fekszik, hanem a várostól délre, mintegy tizenöt km távolságra. De Babits az egész Fogaras megyéből — a városon kívül — a közeli Bethlen községet ismerte legjobban; költői szabadsággal élve, ennek nevét örököltette meg tehát Marginen község helyett. Szemtanúja lehetett a bethleni diadalkapu megtépázásának, de a sortűz szemtanújává már önkényesen tette meg regénye hőst — önmagát.

A *golyakalifában* megörökített jóbarát öngyilkossága mellett ez a véres választás is nevezetes eseménye a fogarasi éveknek. Az „erdővári” választás gyilkos sortűze másfél évtized múlva is mint szörnyű látomás villan föl előtte, s Memento-ként zárja nagy nemzedékregényének körképét.

„Sugár”. A költőt egy idillikus szerelémmel is megajándékozták a fogarasi évek.

Erről a szerelemről tanártársai sem tudtak, egyedül feleségének beszélt róla. Török Sophietől hallottam, hogy Babits titokzatos kedvese: egy fogarasi cukrászasszony volt, és a költő egyik legszebb verse, a *Sugár* című, ennek a szerelemnek extázisában született.

Próbáljuk meg e töredékes adatok és a költő rejtett vallomásai alapján főlvázolni az idill történetét.

A *Haláltíjai* Epilogjának 7. fejezetében Babits „Erdővár” komor képei közé egy szokatlanul derűs hangulatot sző. A „mosolyok sugárhálójáról” ír, amelyben regényhőse valósággal „ringott, a havasi nap alatt”. A sugár, „ami lelket lélekhez köt”, csak „apró tanítványai szeméből röppent olykor felé; meg egy naív, szőszke cukrászlány szeméből, aki a főtéri szász cukrászdában minden reggel elébe tette a bivalytejes kávé...”

A költő, sőtét tónusú társadalmi regényének írása közben, észrevétlenül belefeledkezik a távoli múltból fölcillantó emlékeibe:

„— Ach, der Kuckuck! — mondta a friss német lányka, durcás kacérsággal minden bókra: amit sűrűn kapott a parlagi vendégektől. A cukrásznő, meddő nagy szász asszony, aggodalmas szemekkel kísérte lépteit, mintha egy bájós és veszedelmes párdúc mozdulatait kísérné: mert a csinos lány jó cégér a vendégek számára, de veszedelmes csáb a gazdának! A szász asszonyban titkos drámai összeütközés volt, üzleti érzeke és féltékenysége közt; míg Imre és a kis párdúc között félnék falusi idill fonódott, ezideig még csak zemsugarakból: mert Imre nem tartozott a bókolo parlagi gavallérok közé. De kicsi kosztzon megél a lélek; s Imre talán maga se tudta, hogy miből él... noha a féltékeny szász asszony, ki a párdúc

szemeit figyelte, biztonnal észrevett valamit, és nem is bánta volna, ha... Biztos, hogy Imre megint élni kezdett, egészen naivul és öntudatlan, mintegy első halál után, pillangólélekkel, e mosolyok melegében... Ide kellett jönnie, az Ország és Kultúra legvégső határára, hogy feszélytelenül és egészségesen összemosolyoghasson egy naiv szempárral: noha erre biztosan lett volna alkalma máshol is..."

Am ez az idillikus kép nem illett bele a generációs regény sötét kontúrjaiba. A költő tehát sietve hessegette el magától, azzal, hogy: „de ez már új regénybe való...” Sajnos, ezt az „új regényt” sohasem írta meg. Vázlatát mégis összeállíthatjuk.

A *Halálfiat* idézett szakasza az idill kezdetét: az ismerkedés körülményeit örökíti meg: ahogy a fogarasi főtéri Chyba-cukrászda szőnyeges, csipkefüggönyös szalonjában a félszeg fiatal tanár s a kacér kiszolgálókisasszony szem-beszéde indul.

A *Sugár* című költemény már a boldog beteljesülés dítirambusa: „Hogy bomlanak, hogy hullanak a fésűk és gyűrűs csatok: ha büszkén a tükör előtt bontod villanyos hajzatod!... Kályhában fellohog a láng, falon az óra elakad, ha büszkén a tükör előtt kibontod élő derekad.”

A vers címe — a meleg, cirogató, játékos szó: „sugár” — ettől fogva teljesen hozzátapad a szép cukrázskisasszony alakjához, aki a női társaságoktól addig valósággal menekülő fiatal költővel talán először ismertette meg a testi szerelem gyönyörét. Ez a libbenő, villanó, játékos szó — „sugár” — áruklodva vezet bennünket a „bájos kis párdúc”-hoz írt többi szerelmes vershez is, amelyeket most már szintén beleilleszthetünk az „erdővári” idill történetébe. A mágikus szót Babits egészen rafinált módon lopja bele ezekbe a szerelmes verseibe, hogy halhatatlanítsa kedvese szépségét, hogy — amint mondja — „Örök dolgok közé legyen híred beszótt”.

A „sugár” szó játékos ismétlődése, a testi szépség dicsérete, az érzéki mámor örme, és főleg mozgás-képzetek („a bájos és veszedelmes párdúc mozdulatai”-nak számtalan változata): ezek az elemek halmozódnak a *Sugárral* közös ciklusba sorolható verseiben. (Könynyebb áttekintés céljából *kiemeltem* a ciklus jellemző szavait.)

Kedvesének testét drága lencséhez hasonlítja, mely „magába gyűjti mind a napsugárt”; s ha egyszer „*e drága test sírba omlik s e drága lencse eltörik*”: akkor sem szűnik meg varázsa, mert: „ami szép volt, a szépség sugára, a fény sugar kiszáll a légűr s bár emberszem nem látható sokára: a *sugár* megmarad, tán istenek javára. — Tán más csillagban boldogabb halandók felfogják majd utazó zenefényét évezredek múltán újra olvasandók *bübijos tested* örök költeményét. Ó hadd reméljem más egek reményét, hová csak akkor ér a fény sugar, mely most hagyván el *tested szent edényét* [Vö. a *Sugár* c. versben: „*Csókedény!*”]: már csillagokról csillagokra jár, mint drága pára, mely *szent edényből* kiszáll.” (*Óda a szépségről.*)

Örök dolgok közé legyen híred beszótt c. versében Egyiptomba álmódja kedvesét, szfinkszinek, „*félig meztelen*”. — „Ajkadra s kebleid halmainak csücsára drága rubint a vér rejtek futása fest s előmlik testeden az *ékszeres sugára*: ó meddig *ékszer* és ó meddig *női test*?”

Kifogyhatatlan kedvese dús bájainak, kéjes mozdulatainak és vad szenvedélyének magasztalásában: „Dús nagy *kelyhekkel* nyilasz *karsú száron, kelyhekkel* és keblekkel, mint a rózsák, ó életem (szerelmem!), ó halálom, *valósult álom, álmodott valóság*. — Mint *drága macska holdhajlásu nyakkal* selyem karmokkal és ivor fogakkal *tép és cirógat*, és cirógat és tép...” (*Beloved, o beloved.*)

Mindazt, amit Török Sophie említett közlése nyomán a *Halálfiat* Epilogjából és a fogarasi versekből évekkal ezelőtt kiolvastam, most legújában — egészen váratlanul — hitelesíti egy följegyzés, amely az író nő hagyatékából csak az ímént került elő. Török Sophie *Keretes elbeszélés* címmel egy férfi és egy nő kölcsönös vallomását írta meg benne. Kéziratának nagy részét később megsemmisítette, mert nem kívánta átadni az utókorak azokat a lapokat, amelyekben novellájának asszonya tárta fel szerelmi múltját. De igenis fontosnak tartotta — és ezért hálások lehetővé íránta —, hogy megőrizze azt a részletet, amelyben a férfi mondotta el egy ifjúkori szerelmének történetét. Ezt a szerelmet — az elbeszélés szerint — még a feleség is „irigyelte” egykori, ismeretlen vetélytársnőjétől. Török Sophie följegyzéseinek ez a része naplószerű hűséggel őrzi a költő vallomását. Idézzük szó szerint:

„— Sosem szeretted senkit?”

— Egy kis cukrászlánynak szerettem egyszer minden csepp véremmel. Régen volt az! Emmának hívták a lányt, hideg volt, ostoba és közömbös: de szép! Egy távoli kicsi városban voltam akkor, elzárva az egész világtól, ismeretlen, szegény gyáva fiú. Mindennap habos csokoládét ettem a cukrászdában, csak hogy őt láthassam. Éhes voltam az asszonyra, de nem mertem lopni magamnak, a fizetett csókot utáltam, ott vergődtem hát az illatos torták között, szememmel falva, mit kezem nem ért el. Vizenyős ideálokban is hittem, s Emma volt cukrozott álmaim királynője, a drága, az elérhetetlen. De egyszer rámosolygott — mily egyszerűen történt mindez! — s másnap már eljött a lakásomra. Tüzes fiatal must folyt bennem vér helyett, majd megfogottam vesztet csókjaimmal, s oly könnyen megbocsátottam neki, hogy nem akar magasból imádott királynőm maradni. Szép teste mesebeli Eldorádó volt fiatal vá-

gyaimnak, s csókjaimat maga Lucifer sugallta, hogy mindennap új öröm gonoszságával szórakoztathassam kényes barátnőmet. Új, rafinált öleléseim megbotránkoztatták, mintha ez új szüzesség letörését jelentené, s testének minden foltocskáját csak könyörögve tudtam idegen örömök számára megnyerni. Csak túrt engem, dühítően közömbös, ostoba kis nő! Úgy utazott ismeretlen városba, hogy mégcsak nem is említette célját, s búcsúcsók nélkül hagyott itt engem, magános, szomorú kis hónapos szobámban. *Olyan egyedül voltam — sirtam is utána! s verseket írtam sugár szépségéről.* Visszagondolva kedves kaland, de ez sem legmélyebb titka életemnek . . .”

A boldog szerelem ditirambusai után a hidegen, közönyösen távozó kedvest sirató verseket, a kesergő szerelem emlékeit is könnyűszerrel fellapozhatjuk a fogarasi versek gyűjteményében. Egyik ilyen versének már pusztá címe nyílt vallomás: *Egy szegény magára maradt.* „Szívem magába szívott ezer illatot, ezerjő illat engem hogy elkábitott! . . . Virágok illatával tele bús fejem, virágok illatáról rád emlékezem, gyönyöröm aki voltál, most vagy bánatom, hogy tested vánkosára le nem nyughatom . . .” — *Vonaton* című versében élete „sivatag rónáján” keresi „a volt oázt” . . . „Ő veszve vagy hát régi kíncs? lehetsz feledve régi láz? Nem nem! kíncseskamrámba még meg kell lennem áldott nyomát —” s egy „bús útitársnőjének aranyos homloka, lanyha fürtje” — visszavezeti képzeletét a „szöszke cukrászlányhoz” . . .

Erősebb, valósabb ecsetvonásokkal mint e kesergő versek: Babits első regénye, *A gólyakalifa* is őrzi a magára maradottság fájalmát. *A gólyakalifában* a lány alakja, arca nem olyan vonzó, mint a versekben és a visszaemlékezésből született *Halálfiában*. De ez — Török Sophie idézett följegyzése nyomán — most már könnyen érthető! A lány, aki „pompázó, erotikus és pogány szépségével” teljesen fölkaavarta a fiatal remete nyugalmát: hidegen, közönyösen, búcsú nélkül állott odább. A faképnél hagyott szerelmes tehetetlen haragja az éppen akkor íródó *Gólyakalifában* tombolta ki magát. A költő ezúttal nem a lelkét sugárözönnel elborító boldog szerelmet örökíti meg. A szégyen, a düh, a bosszú sötét indulatát nyersen önti ki a közönyös és közönséges, a méltatlanná lett szeretővel szemben.

Így válik az idill enyelgő lánykájából és a halhatatlan versek ihletőjéből *A gólyakalifában* „vörös kaszirosnő”, akit az író a regény kétéltű hőse (Tábornok Elemér) rosszabbik énjének, a züllött díjnoknak prédájául vet. Silvianak hívják, román származású. (Emma, a „sugár” — mint a *Halálfiából* láttuk — német volt.) Szerepét persze teljesen hozzáidomította a regény fantasztikus meséjéhez. De Emma és Silvia így is egy törül fogant, *azonos szépség.*

A hűtlen kedvest tehát *A gólyakalifában* szeretőket tartó „vörös kaszirosnő”-vé várszolta az író keserű indulata. Emléke „üldözte”, sokáig üldözte még . . . De amint teltek az évek, az idő elnyelte az indulatok sötét hullámain. Közel húsz év múlva, a *Halálfi* írásakor, már kiengesztelődve: a kezdődő idill és a beteljesült boldogság derűjével jeleníti meg. Ez a vonzó, mosolygó kép aztán élete végéig elkísérte a költőt. Harminc év múlva, *Fogaras* című cikkében sem bír ellentállani az igézetnek, hogy legalább egy mondatban meg ne említse a főtéri cukrászdát. — Most már tudjuk: milyen emlékképekkel társult nála e szó . . .

*

A feltárt adatok — visszaemlékezések, újságcikkek, hivatalos közlemények, levelek stb. — a Babits-szemelvényekkel egybevetve azt mutatják, hogy sokkal szorosabb összefüggések rejlenek élete és költészete között, mint eddig gondoltuk. Dehát ez realista költőnél, a Valóság költőjénél természetes és nem meglepő. Minél jobban, minél részletesebben megismerjük élete körülményeit, annál közelebb jutunk műveikhez. — A fogarasi évekkel kapcsolatosan is maradt még néhány megvizsgálandó kérdés.